

**КИЧИК МАКТАБ ЁШДАГИ ЎҚУВЧИЛАРДА ДИҚҚАТНИ
БАРҚАРОРЛАШТИРИШНИНГ ЎЗИГА ҲОС ҲУСУСИЯТЛАРИ**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17237780>

Самигова Комила Абдурауфовна

Аннотатция: Юртбошимиз Ш.Мирзиёев таълим тарбия, маънавий маърифат тўғрисида “Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишга интилишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир”, деган фикрларни билдирган. Ҳозирги даврда ёшларни билимли, маънавиятли қилиш учун албатта, таълим соҳасида барча имкониятлар яратилган. Лекин шунга қарамай, барибир ўқувчилар орасида билиш жараёнлари орқада, айниқса кичик мактаб ёшдаги ўқувчилар орасида диққати тарқоқ ўқувчилар учраб турибди. Кичик мактаб ёшдаги ўқувчиларнинг диққати-ўқув ишлари муваффақиятли боришининг пойдевори ҳисобланади. Таълим жараёнида диққат такомиллашади, анча ихтиёрий, яъни уюшган, тартибга тушган, бошқариладиган бўлиб қолади.

Аннотатция: Президент Мирзиёев говорил об образовании и духовном просвещении. «Это важнее, чем когда-либо». В настоящее время в сфере образования созданы все возможности, чтобы сделать молодежь образованной и духовной. Внимание маленьких школьников - основа успешности учебного процесса, в процессе обучения внимание улучшается, оно становится более добровольным, то есть организованным, организованным, управляемым.

Annotation: President Mirziyoyev spoke about education and spiritual enlightenment. It is more important than ever. “Nowadays, all opportunities are created in the field of education to make young people educated and spiritual. Attention of small school-age students is the basis for the success of the educational process. In the process of learning, attention is improved, it becomes more voluntary, that is, organized, organized, manageable.”

Калит сўзлар. Кичик мактаб ёшдаги ўқувчи, барқарор ва беқарор диққат, ўйин фаолияти, ихтиёрий ва ихтиёрсиз диққат, диққатнинг кучи, диққатнинг тебраниши, секин суръат, жадал суръат.

Кичик мактаб ёшдаги ўқувчиларнинг диққати-ўқув ишлари муваффақиятли боришининг пойдевори ҳисобланади. Таълим жараёнида диққат такомиллашади, анча ихтиёрий, яъни уюшган, тартибга тушган, бошқариладиган бўлиб қолади.

Кичик мактаб ёшдаги ўқувчиларда диққатни иродавий зўр бериш билан бошқариш ва фавқулотда вазиятга мослашиш имконияти яхши бўлмайди. Бунинг асосий сабаби уларда ихтиёрий диққатнинг кучсизлиги ва беқарорлигидир. Шу билан бирга кичик мактаб ёшдаги болаларнинг ихтиёрий онгли диққати ўқиш мативлари билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Одатда уларнинг ўқиш мативлари узоқни кўзлаган ва мақсад билан боғлиқ мативларга ажратилади. Юқори синф ўқувчиларнинг билим олиш мативлари узоқни кўзлаган мативга кирса, бошланғич синф ўқувчиларининг мативлари воқеликка ва реаллика боғлиқ мативлардир.

Тажрибамдан маълумки, кичик мактаб ёшдаги болаларда ихтиёрсиз диққат дурустгина ривожланган бўлади. Чунки таълим жараёнида диққатнинг ўсиши учун муҳим шароитлар мавжуддир. Бошланғич синф ўқув материалининг яққонлиги, ёрқинлиги, жозибadorлиги ўқувчида беихтиёр хис-туйғулар уйғотади, иродавий зўриқишсиз осонгина фан эгаллаш имконини яратади. Ўқув материалларининг турли туманлиги ихтиёрсиз диққатнинг тўпланиши, марказлашуви ва барқарорлигига ижобий таъсир этади. Кичик мактаб ёшдаги болаларни ўқитишда кўрсатмалиликдан кенг фойдаланилади. Бу тадбир биринчидан болаларни фаоллигини оширса, иккинчидан мантериални мантикий жиҳатдан ўзлаштиришга, уни таҳлил этиш мавҳумлаштириш ва умумлаштиришга тўсқинлик қилади. Уларда кўрсатмалиликка асосланган динамик стереотип пайдо бўлиши ҳам мумкин. Суний тўсиқлар, ҳалал берувчи аломатлардан қутулиш учун яққол ва мавҳум материаллардан аралаш ҳолда фойдаланиш яхши натижа беради. Боланинг кўрсатмалиликка берилиб кетиши уни асосий мақсаддан узоқлаштиради, бола ташқи белгиларга эътибор беришга одатланиб, ички муҳим белгилардан четлаша боради.

Маълумки, ихтиёрсиз диққат таълим жараёнида ўқувчиларнинг қизиқиши билан бевосита боғланиб кетса, табиийки уларда фақат мароқли, қувончли ахборот ва матнлар, билан танилишга интиладиган бўлиб қоладилар. Натижада ўта нозик, яъни ташқи қўзғатувчилар таъсирига берилувчи диққат уларнинг психикасида мустаҳкамланади. Одатланиш мураккаб ўқув материалларини эгаллашда қийинчиликлар туғдиради. Шунинг учун К.Д. Ушинский, “болани фақат ўзини қизиқтирган нарса билан эмас, балки уни қизиқтирмаган нарса билан ҳам шуғулланишга ўргатинг, бола ўз бурчини бажаришда қаноатланиш учун ишлайдиган бўлсин”, деб уқтирган эди.

Биринчи ва иккинчи синф ўқувчиларини диққатини ўзига ҳос ҳусусиятларидан бири унинг етарлича беқарор эмаслигидир. Шунинг учун улар диққатини муайян нарсаларга қарата олмайдилар ва объектда узоқроқ тута олмайдилар. Бунда тормозланиш билан қўзғалиш ўзаро номувофиқ ҳаракат қилади. Ўқиш машғулотида тутилиш, тшхтаб қолиш, қироат суръатининг камайиши, товушнинг тебраниши ва пасайиши, баъзида харф ва ибора, гаплар тушиб қолиш ҳоллари мана шу физиологик механизм таъсирида пайдо бўлади.

Қатор тадқиқотлар биринчи ва иккинчи синф ўқувчиларида дарсда фақат 30-35 дақиқа диққат билан ўтириши, ўз диққатини муайян объектга тўплаши ва унда ўшлаб туриши мумкинлигини кўрсатади. Шунинг учун машғулотларда қисқа танафуслар ўтказиб туриш мақсадга мувофиқдир. Профессор Н.Ф.Добринин “3-4 синф ўқувчилари ўз диққатларини ўз диққатларини бутун бир дарс давомида сақлаб тура оладилар. Лекин улар учун ҳам қисқа танафуслар фойдалидир, Шунингдек, вақти-вақти билан машғулотнинг турини алмаштириб, суръатини ўзгартириб туриш, амалий ва назарий маълумотларни қўшиб олиб бориш лозим” - дейди.

Фарб мамлакатларида болаларни билиш хусусиятларини ривожлантиришга оид фикрларидан буюк мутаффакир олим Ал Хоразмий ўз психологик қарашларида шахснинг хулқ атвори мантиқий фикрлашга асослангандагина мукамал шакилланиши мумкин деган ғояни илгари суради. Яна бир чет эл олими К.Д.Ушинский ўзининг (Избранные педагогические сочинения, 2-том) китобида шундай деб ёзади “Пассив диққатнинг бир ўзи кифоя қилмайди, хатто жуда эрта ва ҳаддан ташқари тез ҳамда фаол диққатнинг ёрдамисиз ўсиши бир ҳил рухий дардга айланиб, кетиши мумкин. Бунда рух кучсизланиб, ҳамиша қизиқ китоблар билан таъсирланиб туришни талаб қиладиган бўлиб қолади”. рус психологи Н.Н.Лангенинг текширишларида кўрсатилишича, “Диққат 2-3 сониягача, кўпи билан 12 сониягача тебранмай тура олади. Одам чарчаган вақтида диққат тебранишининг тезлиги ортади” дея таъкидлаб, ўтади.

Ўқувчилар диққатининг хусусиятлари кўпроқ машғулотларнинг суръатига боғлиқдир. Масалан машғулот суръатининг ўта тезлиги ёки ҳаддан ташқари сустлиги диққатнинг барқарорлиги ва тўпланишига салбий таъсир этади. Ўқув машғулотларнинг ўртача суръатда ўтказилиши мақсадга мувофиқдир.

Диққатсизликнинг оддий сабабларидан бири бу, фанга нисбатан қизиқишнинг йўқлиги, материални баён қилишнинг қуруқ ва ноаниқлиги, ўқувчиларнинг чарчаганидир. Ўқувчиларда диққатни қўзғатишнинг асосий воситалари – хилма-хил усулларни қўллаган ҳолда машғулотларни динамик тарзда олиб бориш, ўқувчилар активлигини ошириш, баён қилишнинг жонлилиги, АКТ воситаларини қўллаган ҳолда дарсни олиб бориш, ўқувчиларда бир фаолият туридан иккинчисига ўтиши, диққатни чалғитувчи қўзғовчиларга барҳам беришдан иборатдир. Албатта, диққатни фақат уни чалғитувчи қўзғовчиларга барҳам бериш йўли билангина эмас, балки уларга қарши тура билиш қобилиятини таркиб топтириш, уларнинг чалғитувчи таъсирига қарши тура билиш қобилиятини таркиб топтириш, уларнинг чалғитувчи таъсирига қарши курашиш (синфдаги ишга доир енгил шов шув, коридор ёки кўчадаги шовқин, янги предметлар, экспонатлар ва ҳоказолар дарс машғулотларига ҳалақит бермаслиги лозим) йўли билан ҳам тарбияламоқ керак, акс ҳолда нозикланган, инжиқ диққат- мутлақо қулай шароитлардагина ишлаш одати вужудга келади.

Диққатнинг характериға ўқув ишларнинг суръати жуда таъсир кўрсатади.

Секин суръат диққатни тарқатиб юборади, ўқувчиларнинг активлигини пасайтиради.

Жадал суръат ҳам ноқулайдир:кўпчилик ўқувчилар ўқитувчининг фикрига диққат қилиб улгурмайдилар, чарчайдилар, орқада қоладилар, бунинг оқибатида диққат ҳам сусайиб,тарқоқ ҳолда бўлади.Муайян синф учун оптимат иш суръати ўқитувчи томонидан эмпирик тарзда белгиланади.Ўқитувчи ўқувчиларнинг диққатини жалб этишга ҳаракат қилганда шу нарсани назарда тутиш керакки, баъзи ҳолларда ўқувчилар ўз диққатини ошириб, диққат қилиб, диққат билан қараб ўтирсалар ҳам, лекин уларнинг фикри бошқа бирор нарса билан банд бўлиши мумкин.Биринчи синф ўқувчиларидан бир бутун дарс давомида қимир этмай ва ўқитувчининг юзидан кўз узмай ўтириб, уни ниҳоятда ҳайрон қолдирган.Маълум бўлишича (буни ўқитувчини ўзи айтган), у ўқитувчи дарс тушунтираётган вақтда унинг “бурнинг учи ғалати қимирлашини” диққат билан кузатиб турган экан.Шунинг учун диққатнинг ташқи ифодасигагина эътибор бериб қолмасдан, фаолият жараёнида актив идрок қилиш билан боғлиқ бўлган ҳақиқий диққат берилишига эришмоғи зарур.

Кичик мактаб ёшдаги ўқувчиларни бир объектга тўпланиши ва мустаҳкамланиши асосан унинг қизиқишларига боғлиқ бўлади.Ҳатто ихтиёрсиз диққатнинг фаолиятда мужассамлашишида ўқувчининг иштёқи ва қизиқиши катта аҳамиятга эга. Одатда фаолиятда қизиқиш бевосита ва билвосита шаклда намоён бўлади. Бевосита қизиқиш фаолият жараёнига, хатти ҳаракатларнинг ўзига, иш услубларига қаратилган қизиқишдан иборатдир. Билвосита қизиқиш эса фаолиятнинг мақсади, унинг натижасига йўналтирилган қизиқишдир. Ихтиёрий ва иродавий диққат билвосита қизиқиш билан алоқадордир. Психологик маълумотлар таҳлиliga кўра болаларда диққатни объектга тўпланиши ва мустаҳкамланиши кўзланган мақсадни,қизиқишни, фаолият махсулининг зарурлиги ҳамда сифатининг аҳамиятини инсон томонидан англаш орқали таъминлаб турилади.Фаолият мақсадини англаш ўз ҳаракатида киши диққатининг юсак даражада тўпланишини таъминловчи муҳим шарлардан биридир.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак,таълим жараёни кичик мактаб ёшдаги ўқувчиларнинг ихтиёрий,барқарор, мустаҳкам, кучли, тўпланувчан, тақсимланувчан,фаол,онгли диққатини ривожлантиришга қулай шарт-шароит яратади. Билим олиш учун мустақил ақлий меҳнат қилиш, мисол ва масалалар ечиш, машқларни бажариш, такрорлаш, иродавий зўр беришда ихтиёрий, онгли диққат таркиб топади. Шунингдек унинг энг зарур хусусиятлари такомиллашади,бу эса онгли бошқариш имкониятини беради. Болаларнинг диққати ўқиш фаолиятига доир мақсадга мувофиқ ижтимоий мативлар, ҳамда уларда пайдо бўлаётган янги ҳислатлар (масъулиятлилик,жавобгарлилик,уялиш) ҳислари билан бир пайтда ривожланади.Бу ёшдаги болада ихтиёрий диққатни жамлаш,ташкил қилиш,зарур

бўлса, уни тақсимлаш ташқи қўзғатувчиларнинг қаршилигини енгиб онгли равишда бошқариш ўқуви шакиллана бошлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Нишонова З.Т., Алимова.Б.К. “Болалар психологияси ва психодиагностикаси”. 2017-й
2. Э.Ғ.Ғозиев “Онтогенез психологияси” 2010-й.
3. Дўстмуҳаммедова.Ш.А.Нишонова.З.Т. “Ёш даврлар ва педагогик психология” 2013-й.
4. Шапаваленко.И.В. “Возрастная психология” 2007-й
5. Э.Ғ.Ғозиев “Психология” Тошкент 2003 й
6. П.Иванов,М.Зуфарова “Умумий психология” 2007